

Zapusty na Kujawach

SZKICE ETNOGRAFICZNE

POD REDAKCJĄ

Aleny Leshkevich i Katarzyny Waszczyńskiej

Zapusty na Kujawach
Szkice etnograficzne

Zapusty na Kujawach

Szkice etnograficzne

pod redakcją Aleny Leshkevich
i Katarzyny Waszczyńskiej

Kraków 2023

Alena Leshkevich
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
• <https://orcid.org/0009-0009-8376-7736>
✉ alena.i.leshkevich@gmail.com

Katarzyna Waszczyńska
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
• <https://orcid.org/0000-0002-6306-7603>
✉ k.waszczyńska@uw.edu.pl

© Copyright by Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW and individual authors,
2023

Recenzja: dr Tadeusz Baraniuk, UW
Opracowanie redakcyjne: Anna Kandzior-Zug
Projekt okładki: Marta Jaszczuk

Tłumaczenie streszczeń na język angielski: autorki i autorzy
Korekta streszczeń na język angielski: Julia Duczmal
Tłumaczenie streszczeń na język białoruski: Alena Leshkevich

ISBN 978-83-8368-010-1 (druk)
ISBN 978-83-8368-011-8 (on-line, PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383680118>

Na okładce wykorzystano fotografię: Alena Leshkevich, 1.03.2022, w drodze... *Koza z Otmianowa* koło Zgłowiączki

Na czwartej stronie okładki wykorzystano fotografię: Krystyna Pawłowska, 19.02.2023, autorki i autorzy na wstawie w Muzeum Etnograficznym we Włocławku

Publikacja dofinansowana ze środków na badania naukowe Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego z subwencji MEiN

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Spis treści

Wprowadzenie	7
Nota redaktorska	15
Opisy badanych grup zapustnych	17
ALENA LESHKEVICH	
„Jesteśmy Kozą na telefon”: grupa z Paniewa	19
MICHAŁ DOMAŃSKI	
„Minigrafia” Kozy Kruszyn 2023	45
KATARZYNA WASZCZYŃSKA	
Lubanie – spotkanie z <i>Kozami</i>	63
<i>Chodzenie z kozą</i> – wybrane aspekty	81
JULIA DUCZMAL	
Spontaniczność i jej wymiary w obchodach karnawału na Kujawach	83
JULIAN ROSIŃSKI	
Elementy performatywne w <i>kozie kujawskiej</i>	93
OLGA ZAŁĘSKA	
„Można podczas pochodu nie pić, ale po co?”. Alkohol jako element zabaw zapustowych na Kujawach	101
ANIELA BOCHEŃSKA	
Gender a sprawa <i>kozy</i>	115
ALICJA SIEROŚLAWSKA	
<i>Chodzenie z kozą</i> na Kujawach – aspekty formalne i nieformalne (prolegomena)	123
Aneks	127
ALENA LESHKEVICH	
Raport z wyjazdu terenowego na Kujawy 1 marca 2022 roku	129

ALENA LESHKEVICH

Raport z wyjazdów badawczych na Kujawy i Podlasie 19-26 lutego 2023 roku ... 131

Bibliografia 133

Abstracts 139

Анатацыі 143

Indeks osobowo-geograficzny 147

Wprowadzenie

Wzmianki o karnawale świętowanym przed chrześcijańskim wielkim postem sięgają w Europie X wieku, z kolei w Polsce informacje na temat zabaw karnawałowych pojawiają się pod koniec XV wieku¹ [Dudzik 2002, 101] lub na początku XVI wieku [Dudzik 2013, 105]. Karnawał formalnie obejmuje okres od święta Trzech Króli do wtorku poprzedzającego Środę Popielcową. W praktyce jednak obchody karnawałowe skumulowane są pomiędzy tłustym czwartkiem a ostatkami.

Karnawał jest *zjawiskiem totalnym* [por. Dudzik 2002, 103], a więc takim, które nie sprowadza się do upamiętnienia czy odnowienia danego wydarzenia, nie odbywa się na cześć czegośkolwiek, ale w którym okresowo zawieszany jest rytm życia codziennego [por. Kasimow 2002, 139]. Co więcej, jest *zwyczajem*

[...] wciągającym w swą orbitę tłumy i zrównującym status społeczny wszystkich uczestników – w mieście i na wsi, młodych i starych, mądrych i głupich, biednych i bogatych; święto całkowicie zawieszające na czas swego trwania rytm codziennego życia, ba! – wywracające je do góry nogami; święto tak oczywiste i potrzebne zarazem, że nazywane często piątą porą roku, bez której doroczny obieg czasu nie mógłby zyskać dopełnienia, tak jak bez wiosny czy jesieni [Dudzik 2005, 9].

Podczas karnawału czas biegnie zupełnie inaczej, następuje wręcz jego chwilowe zatrzymanie. Zawieszane są również powinności i zobowiązania społeczne [Dudzik 2005, 9], co sprzyja uwolnieniu się spod władzy i oddziaływania instytucji, form, konwencji, tworzonych dystansów. W tym czasie człowiek zostaje oderwany od spraw i zajęć codzienności, przestaje być sobą i staje się *człowiekiem karnawału*.

Homo carnelevaris, to *homo ludens*, *homo theatralis* i *homo festivus* w jednym. Przedziwna postać o wielu twarzach, wielu kostiumach, wielu maskach, która w tłumie wychodzi raz do roku na główne place niezliczonych miast i miasteczek, dowodząc swym zachowaniem, że codzienny porządek nie wystarcza do osiągnięcia pełni życia – i szczęścia [Dudzik 2005, 68].

Najbardziej wyróżniającą się formą świętowania karnawału jest żywiołowy i barwny pochód, parada, tak charakterystyczna dla zachodnioeuropejskich miast, takich jak: Binche, Imst, Wenecja. Z kolei to, co obserwuje się w Polsce (w kilku regionach), traktowane jest przez badaczy tradycji karnawałowych bardziej w kategoriach obchodu. Wojciech Dudzik konstatował:

¹ Warto jednak zaznaczyć, że pierwsze wzmianki o przebierańcach w maskach pojawiają się na terenie Polski między XIII a XV wiekiem [Czachowski 2020, 12].

[...] w ciągu XX wieku ludowe praktyki zapustne w Polsce stopniowo zamierały i ograniczały swój zasięg. Nigdy nie miały one zresztą jakiegos szczególnie spektakularnego i oryginalnego charakteru: przebranie własnej roboty (bez bogatych kostiumów), czasem maska, obchód wsi z przyśpiewkami, odgrywanie krótkich scenek teatralnych, żarty i psikusy czynione gospodarzom podczas takiego obchodu, tańce na rynku, strzelanie z bata – no i oczywiście specjalne potrawy, czyli karnawałowe „wielkie żarcie”: tłuste pączki, faworki itd. Kiedyś (jeszcze 30-40 lat temu) takie zabawy odbywały się w ostatki w wielu wsiach z inicjatywy ich mieszkańców, były rodzajem lokalnego święta. Dzisiaj przetrwały w niewielkich miejscowościach, w niektórych zaś regionach podtrzymywane są przy życiu (inicjowane i rekonstruowane) przez etnografów i muzealników, przeradzając się stopniowo w teatr [Dudzik 2013, 108].

Jednym z takich regionów są Kujawy. Warto dodać, że obchodzone tu zapusty zostały opisane w XIX wieku przez Oskara Kolberga, który uznawał je tu za powszechne² i pisał tak:

W ostatki, a osobliwie w ostatni *Wtorek* zapusty, zrana albo po południu, przebierają się parobcy za żydów, cyganów, niedźwiedzi, koni, kozłów, bocianów i t.p. i w tem przebraniu chodzą w kilku po wsi, wyprawiając różne igraszki [Kolberg 1962, 210].

W pierwszej połowie XX wieku o żywych kujawskich zwyczajach zapustnych pisali tacy badacze-etnografowie jak: Bożena Stelmachowska [1933] czy Karol Maślowski [1935]. Sytuacja zmieniła się po II wojnie światowej. W 1956 roku prowadzące badania roku obrzędowego na Kujawach Kalina Skłodowska-Antonowicz (Muzeum Etnograficzne w Toruniu) i Maria Polakiewicz (Oddział Etnograficzny Muzeum Miejskiego w Toruniu) w swoim podsumowaniu stwierdziły zanik wielu zwyczajów i obrzędów [Łopatyńska 2009, 37]. Przytaczając wnioski z tego sprawozdania, Hanna M. Łopatyńska dostrzega jednak, że:

Pomimo tego dość pesymistycznego stwierdzenia w wielu wywiadach znajdujemy informacje o występowaniu zapustnego zwyczaju chodzenia z *kozą, koniem, bocianem*, a także postaci w przebraniach *Cyganów i Żydów*, np. we wsiach Lubanie, Baruchowo, Rukatowo [Łopatyńska 2009, 37].

Zestawiając te informacje, można skonstatować, że zwyczaje zapustne na Kujawach przetrwały, choć nie w tak powszechnej formie, jak oceniał Kolberg, ani tak żywe, jak opisywali Stelmachowska i Maślowski.

Badania zapustów kujawskich były jednak kontynuowane. Prowadziły je przede wszystkim dwa ośrodki: Muzeum Etnograficzne w Toruniu (lata 60. i 70.

² Dalej zaś, opisując przebierańców, wymienia kilka wsi: Kurów, Klótno, Baruchowo. Wymienia też Brześć [Kujawski] [Kolberg 1962, 210-211]. Miejscowości te znajdują się na południowy wschód od Włocławka, między Kowalem a Gostyninem.

XX wieku, pierwsze lata XXI wieku³) oraz Muzeum Etnograficzne we Włocławku Oddział Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej (lata 60., 80, 90. XX wieku i początek XXI wieku). Z ostatnim z ośrodków związana jest pani Krystyna Pawłowska – badaczka, autorka wielu publikacji nt. kujawskich zapustów, a także inicjator i organizator Korowodu Grup Zapustnych we Włocławku. Po raz pierwszy prezentacja grup zapustnych z okolic Włocławka odbyła się w 1986 roku. Od tego czasu przegląd stał się imprezą cykliczną, w której uczestniczy od 5 do 7 grup z okolic Włocławka⁴.

Ważnym wydarzeniem dla zwyczajów zapustnych na Kujawach był wpis tamtejszej tradycji *chodzenia z kozą* na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego 30 grudnia 2020 roku [Narodowy Instytut Dziedzictwa, b.r.]. Taki wpis dowodzi, że dane zjawisko kulturowe czy praktyka są żywe, co więcej, zgłoszenia mogą dokonać tylko osoby bezpośrednio z nim związane i uważające je za istotne dla swojego poczucia tożsamości. Wpisanie *chodzenia z kozą* świadczy zatem o tym, że mimo dostrzeganych w nim zmian, wciąż jest zwyczajem i praktyką, które wyróżniają kujawskie zapusty.

Jak wyglądają kujawskie zapusty? Po pierwsze, należy zaznaczyć, że są one tu nazywane *chodzeniem z kozą*⁵. Maszkara *kozy* jest główną postacią w grupie przebierańców i co ciekawe jej wygląd nie zmienił się w stosunku do tego opisanego przez Kolberga:

[...] *koza* drewniana to jest: drąg z kozim łbem, gdy sam chłopak pod nim przykryty płachtą, skacze, bodzie, rzuca się i t. p.; ma on sznurek przeprowadzony do gęby (niby brody), i sam sobie *dziama* (szczęką rozdziawia gębę) [Kolberg 1962, 211].

Do podstawowego składu grupy zapustnej należą także: *bocian*, *koń*, *Siora* (*Żydówka*), *Żyd* i *państwo młodzi*. Z czasem dołączyli do nich *Cygan*, postać dwoista, czyli *żywy na umarłym* (albo *chłop na babie*)⁶, a w niektórych miejscowościach

³ Warto dodać, że zebrane podczas wielu lat badań materiały terenowe (zdjęcia, filmy, krótkie opisy) zostały wydane w postaci płyty CD pt. *Zwyczaj zapustny „chodzenie z kozą” na Kujawach* (Toruń 2016) [zob. Muzeum Etnograficzne... 2016] oraz znalazły się (wśród innych zwyczajów i tradycji kujawskich) na stronie projektu pt. *Ulotne tradycje* [zob. Muzeum Etnograficzne... b.r.].

⁴ Beata Wąsik, współorganizatorka korowodu, podaje, że najczęściej uczestniczyły w nich *Kozy* z: Kruszyna, Lubania, Mikanowa, Ossowa, Świątosławia [Wąsik 2014b].

⁵ *Kozą* w badanym terenie nazywa się zarówno przebierańca, jak i grupę zapustników – patrz nota redakcyjna na końcu Wstępu.

⁶ Na podstawie badań K. Skłodowskiej-Antonowicz Krystyna Pawłowska zaznacza, że postać dwoista *dziad na babie*, mająca wyraźne cechy erotyczne, przekształciła się w latach 70. XX wieku w postać *żywego na umarłym* [Pawłowska 2009, 30; więcej na ten temat patrz też: Baraniuk 1990, 169-204].

także: *niedźwiedź, śmierć, diabeł, kominiarz, policjant*. Poszerzanie składu *kozy* o nowe postacie oraz zwielokrotnianie liczby dotychczasowych, np. *Żydów i diabłów*, dowodzi inwencji twórczej osób zaangażowanych w *chodzenie z kozą*, ale także zmian w postrzeganiu roli zapustników. Pawłowska zwraca uwagę na osłabianie lub nawet brak świadomości magicznego sensu zapustów – corocznego obrzędu przejścia zimy w wiosnę, wpisanego w cykl wegetacyjny i obfitujący w symboliczne znaczenia [por. Pawłowska 2014a, 21; 2016, 23]. Dostrzega natomiast skoncentrowanie na ludyczności i integracji społecznej [Pawłowska 2014a, 12]. Być może to właśnie chęć rozśmieszenia i zabawy sprawi, że wśród przebierańców będą pojawiać się coraz to nowi bohaterowie, pochodzący z kultury popularnej, recenzujący współczesność. Za jedną z takich postaci można uznać dostrzeżonego podczas Korowodu Grup Zapustnych, który przeszedł ulicami Włocławka 19 lutego 2023 roku, mężczyznę przebranego za pingwina, który trzymał rybę⁷. Warto dodać, że współczesność i kultura popularna wpływają na wygląd postaci tradycyjnych zapustników, czego przejawem są zdobienia ich strojów, maski maszkar [Pawłowska 2014a, 31; 2014b, 34-35]. Wpływ ten jest widoczny również w składzie muzykantów towarzyszących *chodzącym z kozą*, a także w wygrywanym przez nich repertuarze. Przykładem tego pierwszego może być wprowadzenie instrumentów dętych (np. saksofon) obok harmonii, bębna, skrzypiec. W tym drugim – wykonywanie utworów biesiadnych i disco polo znacznie częściej niż tradycyjnej melodii, czyli np. *Kozaka*.

Po drugie, zaangażowani w *chodzenie* w grupie zapustnej są przede wszystkim mężczyźni, choć pod wpływem wspomnianych zmian pojawiają się również kobiety, a także dzieci. Te ostatnie dobrze było widać wśród prezentujących się grup zapustnych podczas korowodu we Włocławku oraz podczas przeglądu grup zapustnych w Lubrańcu⁸.

Po trzecie, *chodzenie z kozą* polega na odwiedzaniu domostw i instytucji lokalnych. Obchód ten jest hałaśliwy, rozedrgany żywiołowym tańcem. Zapustnicy grając, tańcząc, śpiewając, liczą, że osoby przez nich odwiedzane zrewanżują się poczęstunkiem (np. z pączków i wódki) oraz wynagrodzeniem (przede wszystkim w postaci gotówki, a nie tak jak dawniej jajkami czy innym jedzeniem). Warto pamiętać, że w puszczenie *kozy* wróżyło szczęście i dostatek.

⁷ Ze zdziwieniem stwierdziliśmy, że nie była to imitacja, ale prawdziwy, choć nieżyjący karp, którym mężczyzna-pingwin zaczepiał osoby przyglądające się korowodowi.

⁸ Obserwowany przez nas przegląd w Lubrańcu („29 Kujawskie Zapusty – Lubraniec 2023”) odbywał się w ostatki, 21 lutego 2023 roku. Składały się na niego prezentacje kilku grup zapustnych. Wśród nich była grupa przedszkolna i szkolna. Należy zaznaczyć, że właśnie w składzie takich grup pojawiły się dziewczynki. W grupach starszych obecność kobiet jest sporadyczna, choć już nie aż tak rzadka, jak wcześniej.

Bibliografia

- Bachtin, Michaił M. 2005. „Ludowe formy świąt karnawałowych”, przeł. Anna Goreń, Andrzej Goreń. W: *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*. Red. Leszek Kolankiewicz. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 373-384.
- Balejko, Dariusz K. 2001. „Teatr ról płciowych. Teorie o performatywnym charakterze tożsamości płciowej, w oparciu o film Jennie Livingston «Paris is burning» oraz teksty teoretyczne Judith Butler”. W: *Gender w humanistyce*. Red. Małgorzata Radkiewicz. Kraków: Wydawnictwo Rabid, s. 135-146.
- Baraniuk, Tadeusz. 1990. „«Karły», «wielgoludy» i postaci dwoiste w widowiskach zapustnych na północno-zachodnim Mazowszu. Próba ustalenia ich znaczenia i genezy”. W: *Od obrzędu do teatru obrzędowego*. Red. T. Baraniuk, I. Kotowicz-Borowy. Ciechanów: Muzeum Okręgowe w Ciechanowie, s. 169-204.
- Baraniuk, Tadeusz. 1999. *Prześmiewanie świata. O przebierańcach zapustnych na północno-zachodnim Mazowszu*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Warszawie, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Mazowieckie Towarzystwo Kultury.
- Baraniuk, Tadeusz. 2009. „Kilka refleksji o zapustnych kreacjach «świata na opak»”. W: *Świat na opak. Ludowe zapusty, wczoraj i dziś na przykładzie wybranych regionów w Polsce. Materiały z konferencji naukowej poświęconej obrzędowości zapustnej zorganizowanej przez Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku w dniu 19.02.2009 r.* Red. Krystyna Piątkowska. Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, s. 11-15.
- Brzezińska, Anna Weronika. 2018. „Żandary z poznańskiej Ławicy, czyli wiejska tradycja w mieście”. W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. Arkadiusz Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, s. 49-73.
- Burszta, Józef. 1950. *Wieś i karczma. Rola karczmy w życiu wsi pańszczyźnianej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Burszta, Józef. 1951. *Spółczeństwo i karczma. Propinacja, karczma i sprawa alkoholizmu w społeczeństwie polskim XIX wieku*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Butler, Judith. 1988. „Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”. *Theatre Journal*, vol. 40, no. 4, s. 519-531. DOI:10.4324/9780203567234-13.
- Cierpiałkowska, Lidia, Chodkiewicz, Jan. 2020. *Uzależnienie od alkoholu. Oblicza problemu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czachowski, Hubert. 2020. „Ślady, cechy i czas obrzędów kołędniczych”. W: Hubert Czachowski, Agnieszka Kostrzewa, Hanna M. Łopatyńska, *Akwizytorzy szczęścia. O dawnych i współczesnych kołędnikach*. Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu, s. 6-51.
- Dostlieva, Lia. 2018. „Performatywność korowodów przebierańców wielkanocnych”. W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. Arkadiusz Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, s. 143-149.

- Dudzik, Wojciech. 2002. „Karnawały – święta, zabawy, widowiska”. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, t. 56, z. 3-4, s. 98-104.
- Dudzik, Wojciech. 2005. *Karnawały w kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Dudzik, Wojciech. 2013. „Relikty ludowego karnawału w Polsce: między obrzędem a teatrem”. W: Wojciech Dudzik, *Struktura w antystrukturze. Szkice o karnawale i teatrze*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 105-123.
- Dudzik, Wojciech. 2020. *Maska w kulturze współczesnej Europy. Teorie i praktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fischer-Lichte, Erika. 2008. *Estetyka performatywności*, przeł. Małgorzata Sugiera, Mateusz Borowski. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- „Gmina Lubanie”. 2022. W: *Rocznik Demograficzny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 2022, s. 104.
- Goethe, Johann Wolfgang von. 1980. *Podróż włoska*, przeł. Henryk Krzeczkowski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Grad, Jan. 1987. „Zwyczaj”. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. Zofia Staszczak. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 388-389.
- Gupta, Akhil, Ferguson, James. 2004. „Poza «kulturę». Przestrzeń, tożsamość i polityka różnicy”, przeł. Jerzy Giebułtowski. W: *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*. Red. Ewa Nowicka, Marian Kempny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 267-283.
- Habrat, Bogusław. 1996. *Szkody zdrowotne spowodowane alkoholem*. Warszawa: Springer PWN.
- Hanson, Rebecca, Richards, Patricia. 2017. „Sexual Harassment and the Construction of Ethnographic Knowledge”. *Sociological Forum*, vol. 32, iss. 3, s. 587-609. <https://doi.org/10.1177/10608265221108206>.
- Hastrup, Kirsten. 2013. „Nature. Anthropology on the Edge”. W: *Anthropology and Nature*. Ed. Kirsten Hastrup. London: Routledge, s. 1-26.
- Hołub, Barbara. 2014. „O mediacyjnej roli alkoholu w kulturze tradycyjnej”. W: *Kultura jedzenia, jedzenie w kulturze*. Red. Marta Błaszczowska i in. Kraków: AT Wydawnictwo, s. 160-174.
- Huizinga, Johan. 2005. „Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury”. W: *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*. Red. Leszek Kolankiewicz. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 143-162.
- Kasimov, Rustam. 2002. „Poetyka karnawału i obrzędów przejścia. Rozmyślenia nad pojęciem «karnawał»”, przeł. Barbara Chmielewska. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, t. 56, nr 3-4, s. 137-140.
- Klekot, Ewa. 2021. *Kłopoty ze sztuką ludową. Gust, ideologie, nowoczesność*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Kolberg, Oskar. 1962. „Kujawy”, cz. 1. W: Oskar Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 3. Wrocław–Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 210-214.
- Kostrzewa, Agnieszka. 2020. „Słowa, symbole, formuły, dźwięki”. W: Hubert Czachowski, Agnieszka Kostrzewa, Hanna M. Łopatyńska, *Akwizytorzy szczęścia. O dawnych i współczesnych kołędnicach*. Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu, s. 52-135.
- Kujawski, Witold. 2009. „Z dziejów parafii Lubanie”. *Studia Włocławskie*, t. 11, s. 291-303.
- Kuligowski, Waldemar. 2018. „Muradyny: widowisko, obrzęd, teatr”. W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. Arkadiusz Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, s. 27-47.
- Kulpa, Robert. 2002. „Karnawał? Kamp i gender w Drag Queen Show”. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, t. 56, nr 3-4, s. 263-273.

Shrovetide in Kuyavia

Ethnographic sketches

Abstracts

Editor's note: *Koza* (goat) in the part of the Kuyavia region covered by the research refers to both the character in a relevant Carnival costume and the whole Carnival group which includes other characters as well.

Alena Leshkevich

“We Are the Goat on the Phone”:

A Carnival Group from the Paniewo Village

The author describes *Koza Paniewo* (Paniewo Goat) – a group in Carnival costumes from the village of Paniewo in the administrative district of Gmina Topólka, within Radziejów County, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship, in north-central Poland. The researcher accompanied the group on a door-to-door tour on Shrove Monday and Tuesday 2023. It is one of the most numerous Carnival groups of all the author observed in Kuyavia in 2022–23. It included 21 characters and 7 musicians on Monday, and 19 characters and 8 musicians on Tuesday. The group arrives by invitation from Paniewo and nearby villages and does not visit every house in the settlements. Another distinctive feature of the group is that, as its participants have stressed, it has never taken part in any folklore festival, functioning exclusively to greet people in their homes in the final days of Carnival. In order to present comparisons and describe a broader context, the author also used field materials collected during short observations of other Kuyavian Carnival groups, field notes and recordings made by the other members of the research team, as well as publications about Kuyavia, Mazovia, and Greater Poland regions.

Michał Domański

“Minigraph” of *Koza Kruszyn* 2023

The main purpose of the text is to describe and characterise “walking with a goat” (*chodzenie z kozą*), a Carnival custom in Kuyavia, Poland, in the Kruszyn village in the Włocławek County in 2023. The first part of the text presents details about the Carnival group *Koza Kruszyn* (Kruszyn Goat), its historical background, changes over the years, and the cast of characters with a meticulous description of clothes and behaviours. The second part of the text describes the practice of “walking with a goat” on the final days of Carnival.

The author focuses on the group *Koza Kruszyn*, which is a depository and promoter of a unique tradition of the end of the Carnival in Kuyavia. At the same time, this living tradition undergoes natural changes, combining the past with the present through references

to pop culture. The author has based the text on his observations, photos and field notes from a three-day stay in Kuyavia, as well as studies and articles by ethnographers concerning Carnival traditions in general and Koza Kruszyn in particular in previous years. The text has the features of a monograph with elements of a reportage narrative.

Katarzyna Waszczyńska

Lubanie – Meeting Goats

The article concerns Carnival groups which the author encountered in the Lubanie village, Włocławek County. It describes the appearance of the characters and focuses on the gestures they perform, as well as on their behaviours. The author also presents the musicians who accompanied the group and the types of pieces they performed. The second part of the text examines four moments of “walking with a goat”: the march of the masked characters and their visits to a private home, the John Paul II Community Kindergarten, and the Lubanie Municipality Office.

Julia Duczmal

Spontaneity and Its Dimensions in Kuyavian Carnival Celebrations

Perceived as a distinct part of culture, tradition shapes social life as well as an individual's orientation in the world centred around symbolic layers. Rituals, ceremonies, and celebrations often refer to the magical world in their meanings and open a dialogue with mythical time. The systematic creation of traditions from generation to generation intertwines with spontaneity – one of the key factors shaping the authenticity and uniqueness of experiencing traditional products. The article discusses the aspect of spontaneity as it relates to tradition. Using the example of *zapusty* (Carnival) celebrations in Kuyavia, Poland, it attempts to illustrate the role of spontaneity in shaping the uniqueness of tradition.

Julian Rosiński

Performative Actions in the “Kuyavian Goat”

This study aims to present the performative actions during “walking with a goat” in Kuyavia and to address the question of their applicability. Drawing on research concerned with rituals and performativity, the objective is to convey that “walking with a goat” does not necessarily require structured organisation, and its participants are not obliged to possess cultural contexts in order to engage with its mechanisms. Its continuous reinterpretation, manifested through changes in costumes and the introduction of new characters, keeps the custom dynamic, putting its relevance in contemporary circumstances to test. Consequently, this work also explores the validity and the obvious significance of this eccentric celebration within the Kuyavia village community.

Olga Załęska

“You May Not Drink During the Procession, but Why Wouldn't You?”:

Alcohol as a Part of Carnival Rituals in Kuyavia

The author discusses the role of alcohol consumption in the Carnival custom of “walking with a goat,” a ritual characteristic of the Kuyavia region. “Walking with a goat” includes a Carnival procession across the village. The characters of the procession are dressed as animals and magical creatures, as well as representatives of different nationalities and

professions. The author conducted the “walking with a goat” research in February 2023, using the ethnographic method of participant observation.

Based on her field materials, the researcher shows that alcohol consumption is currently at the centre of the custom, which has lost its former symbolic meaning. The author analyses this key observation in the context of the custom itself, its meanings and symbolism, as well as from a social and historical point of view. It is argued that the differences between “walking with a goat” and a more regular alcohol party are rather of aesthetic nature only, reduced to unusual costumes. Nevertheless, “walking with a goat” is an important and identity-forming event in the life of the local community because it gives people the opportunity to preserve their regional identity despite the change of their residence.

Aniela Bocheńska
The Gender and the Goat Question

The title of the article refers to a Polish saying “elephant and the Polish question,” which mocks the apparent possibility of finding a momentous aspect in every case. The text describes the custom of “walking with a goat” during Carnival in Kuyavia. This custom is described in the context of its traditional gender dimension in the community under discussion and the changes that have gradually taken place in it, including moral ones. Analysing “walking with a goat” through the lens of gender, the author describes the changing social dynamics accompanying the transformation of traditional female and male roles in the researched area.

Alicja Sierosławska
**“Walking with a Goat” in Kuyavia –
Formal and Informal Aspects (Prolegomena)**

The article concisely discusses formal and informal aspects of Carnival groups’ functioning. The considerations are made with reference to the author’s field materials gathered during the observation study of the Carnival group called *Koza Kruszyn* (Kruszyn Goat) from the Kruszyn village in Włocławek County as well as during conversations with other residents of the village between Shrove Sunday and Shrove Tuesday 2023.

Запусты на Куявах

Этнаграфічныя нарысы

Анатацыі

Ад рэдактара: „каза” у даследаванай частцы Куявіі кажучь як аб персанажы запус-тнага гурта пераапанутых, так і аб усёй групе, у якую ўваходзяць і іншыя персана-жы, не толькі козы. У выпадку гурта мы пішам „Каза” з вялікай літары.

Алена Ляшкевіч

„Мы – Каза па выкліку”: запусная група з вёскі Панева

Аўтарка апісвае Казу Панева (*Koza Paniewo*) – запусны гурт пераапанутых з вёскі Панева гміны Тапулька Радзяёўскага павета Куяўска-Паморскага ваяводства ў паў-ночна-цэнтральнай Польшчы. Даследчыца суправаджала групу падчас абыходу два-роў у запусны панядзелак і аўторак – апошнія дні карнавалу 2023 г. Гэта адзін з са-мых вялікіх куяўскіх гуртоў пераапанутых з усіх, якія аўтарка бачыла ў 2022–2023 гг. У панядзелак група налічвала 21 персанаж і 7 музыкаў, а ў аўторак – 19 персанажаў і 8 музыкаў. Гурт прыязджае па запрашэннях ад асобных гаспадароў з Панева і бліжэ-йшых вёсак і не заходзіць у кожную хату ні ў водным з населеных пунктаў. Яшчэ адна адметнасць групы з Панева ў тым, што, як сцвярджаюць яе ўдзельнікі, гурт ніколі не ўдзельнічаў ні ў якіх арганізаваных фальклорных мерапрыемствах, выключна здзяй-сняючы абыход дамоў. Для параўнання і апісання кантэксту аўтарка выкарыстала свае палявыя матэрыялы, сабраныя падчас кароткіх назіранняў за іншымі куяўскімі карнавальнымі групамі, палявыя нататкі і запісы іншых удзельнікаў даследчай групы, публікацыі пра абрадавае пераапананне на Куявіі, Мазовіі і ў Вялікапольшчы.

Міхал Даманьскі

„Мініграфія” Казы Крушын 2023

Асноўная мэта тэксту – апісаць і ахарактарызаваць карнавальную традыцыю Куявіі (рэгіён у паўночна-цэнтральнай Польшчы), якая заключаецца ў „хаджэнні з казой” (*chodzenie z kozą*), у вёсцы Крушын Улацлаўскага павета ў 2023 г. У першай частцы тэксту падрабязна апісваецца карнавальны гурт „Каза Крушын” (*Koza Kruszyń*), яго гісторыя, змены ў складзе, з асаблівай увагай да адзення і паводзін персанажаў. Дру-гая частка тэксту – апісанне „хаджэння з казой” у апошнія дні Запустаў.

Аўтар апісвае гурт з Крушына, які з’яўляецца захавальнікам і папулярызатарам унікальнай традыцыі заканчэння карнавалу на Куявіі. У той жа час гэтая жывая тра-дыцыя перажывае натуральныя змены, спалучаючы мінулае з сучаснасцю дзякуючы адсылкам да поп-культуры. У аснову тэксту аўтар паклаў свае назіранні, фота і паля-

выя нататкі з трохдзённага знаходжання на Куявіі, а таксама артыкулы этнографу аб карнавальных традыцыях і ўласна запустнай групе з Крушына. Тэкст мае рысы манаграфіі з элементамі рэпартажнага апавядання.

Катажына Вашчыньска **Любане – сустрэча з Козамі**

У артыкуле распавядаецца пра запустныя гурты, з якімі аўтарка сутыкнулася ў вёсцы Любане Улацлаўскага павета. Апісваецца выгляд персанажаў, акцэнтуюцца ўвага на іх жэстах і паводзінах. Аўтарка таксама знаёміць з музыкантамі, якія суправаджаюць гурт пераапанутых, і музычным рэпертуарам, які яны выконвалі. Другая частка тэксту апавядае пра чатыры моманты „хаджэння з казой”: перамяшчэнні пераапанутых персанажаў і наведванне імі прыватнага дома, дзіцячага садка і сядзібы органаў самакіравання вёскі Любане.

Юлія Дучмаль **Спантаннасць і яе вымярэнні ў куяўскім карнавале**

Традыцыя, якая ўспрымаецца як асобная частка культуры, фарміруе грамадскае жыццё, а таксама арыентацыю асобы ў свеце, сканцэнтраваным на сімвалічных пластах. Рытуалы, цырымоніі і святы часта ў сваіх значэннях адсылаюць да магічнага свету і ўступаюць у дыялог з міфічным часам. Сістэматычнае стварэнне традыцый з пакалення ў пакаленне непасрэдна ўзаемадзеючы са спантаннасцю – адным з ключавых фактараў, якія фармуюць аўтэнтычнасць і непаўторнасць перажывання вытвораў традыцыі. У артыкуле разглядаецца аспект спантаннасці ў непасрэднай сувязі з традыцыяй. На прыкладзе святкавання Запустаў на Куявіі зроблена спроба праілюстраваць ролю спантаннасці ў фарміраванні ўнікальнасці традыцыі.

Юліян Расіньскі **Перфарматыўныя дзеянні ў куяўскай Казе**

Дадзенае даследаванне мае на мэце прадставіць перфарматыўныя дзеянні падчас „хаджэння з казой” на Куявіі і вырашыць пытанне аб іх выкарыстанні. Абапіраючыся на даследаванні, прысвечаныя рытуалам і перфарматыўнасці, аўтар спрабуе данесці, што „хаджэнне з казой” не абавязкова патрабуе структураванай арганізацыі, і яе ўдзельнікі не абавязаны валодаць кантэкстамі культуры, каб задзейнічаць яе механізмы. Бесперапыннае пераасэнсаванне звычайу, якое выяўляецца ў змене касцюмаў і ўвядзенні новых персанажаў, захоўвае яго дынаміку, адначасова правяраючы яго на адпаведнасць сучасным абставінам. Такім чынам, гэтая праца таксама даследуе важнасць і відавочную значнасць гэтага эксцэнтрычнага свята для куяўскай сельскай супольнасці.

Вольга Залэнска **„Можна не піць падчас абыходу, але навошта?": Алкаголь як частка карнавальных забаў на Куявіі**

Аўтарка разглядае значэнне ўжывання алкаголю ў запустным звычай „хаджэння з казой”, характэрнага для Куявіі. „Хаджэнне з казой” уключае запустнае шэсце па вёсцы. Персанажы шэсця пераапанутыя ў жывёл, чароўных істот, людзей розных на-

цыянальнасцей і прафесій. Аўтарка даследавала „хаджэнне з казой” у лютым 2023 г. этнаграфічным метадам улучанага назірання.

На ўласных палявых матэрыялах аўтарка паказвае, што ў цэнтры звычай „хаджэння з казой”, які страціў сваё ранейшае сімвалічнае значэнне, сёння знаходзіцца спажыванне алкаголю. Даследчыца аналізуе гэты ключавы факт у кантэксце самога звычайу, яго значэння і сімволікі, а таксама з сацыяльна-гістарычнага пункту гледжання. Яна прыходзіць да высновы, што адрозненні рытуалу ад звычайнай вечарыны пераважна эстэтычныя – зводзяцца да выкарыстання спецыяльных касцюмаў. Тым не менш, „хаджэнне з казой” з’яўляецца важнай падзеяй у жыцці мясцовай супольнасці. Звычай фармуе ідэнтычнасць, бо дае ўдзельнікам магчымасць захаваць сваю рэгіянальную тоеснасць нягледзячы на змену месца жыхарства.

Анеля Бахеньска **Гендар і казінае пытанне**

Назва артыкула адсылае да польскага выслоўя „Слон і польскае пытанне”, высмейваючы ўменне ў кожнай справе знайсці нейкі цікавы аспект. У тэксце апісваецца звычай „хаджэння з казой” падчас карнавалу на Куявіі. Гэты звычай прадстаўляецца ў кантэксце яго традыцыйнага гендарнага вымярэння ў даследаванай супольнасці і зменаў, якія паступова адбываліся ў ёй разам са зменамі нормаў. Аналізуючы „хаджэнне з казой” праз катэгорыю гендару, аўтарка апісвае зменлівую сацыяльную дынаміку, якая суправаджае трансфармацыю традыцыйных жаночых і мужчынскіх роляў у даследаванай сферы.

Аліцыя Сераслаўска **„Хаджэнне з казой” на Куявіі – фармальныя і нефармальныя аспекты** **(пралегамена)**

У артыкуле ў сціснутай форме разглядаюцца фармальныя і нефармальныя аспекты функцыянавання карнавальных груп. Разважанні буюцца з адсылкамі да палявых матэрыялаў аўтаркі, сабраных падчас назірання за запустнай групай пераапраанутых з вёскі Крушын Улацлаўскага павета, а таксама падчас размоў з іншымі жыхарамі Крушыны ў перыяд ад запустнай нядзелі да аўторка 2023 г.

Słowo „karnawał” najczęściej przywołuje obrazy żywiołowych parad tak charakterystycznych dla Wenecji i Rio de Janeiro. Zapomina się przy tym, że karnawał był i jest świętowany także w Polsce. W Wielkopolsce, na Śląsku, Kujawach czy Mazowszu pozostały tradycje obchodów karnawałowych i ciekawe zwyczaje zapustne.

W niniejszej książce autorzy koncentrują się na Kujawach. Tu świętowanie zapustów było związane z *chodzeniem z kozą* oraz zabawą – *podkoziółkiem*. Najbardziej widowiskowe są jednak grupy zapustne, które odwiedzają domy i instytucje. Podstawą publikacji są materiały etnograficzne zebrane w okolicach Lubrańca podczas zapustów 2023 r. Autorzy opisują zapustników z Paniewa, Kruszyna i Lubania, a także przybliżają wybrane zagadnienia *chodzenia z kozą*: performatywność, spontaniczność, (nie)formalność, kwestie genderowe, obecność alkoholu. Podejmując te wątki, nie koncentrują się na semiotyce zwyczaju i postaci, jak inni badacze, ale rejestrują obecny stan grup i praktykowanego zwyczaju. Nawiązują przy tym do teorii karnawału oraz wypróbowują podejścia związane z performatywnością i gender studies. Recenzent podkreślił, że książka „przynosi wiele wartościowych danych na temat współczesnego funkcjonowania grup przebierańców zapustnych [...]. W sposób wiarygodny ukazuje motywy działania ludzi, zaangażowanych w tę tradycję”. Walorem jest także narracja, miejscami przyjmująca styl reportażu, który wciąga czytelnika w wydarzenia zapustne i pozwala współuczestniczyć w *chodzeniu z kozą*.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-010-1

9 788383 680101